

<https://doi.org/10.15407/np.71.144>

УДК 341.123.04:314.151(477):355.425((470+571):477)“2022/...”

Світлана Закірова,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovasvtl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>

Web of Science Researcher ID: AAR-6405-2021

**ДОКУМЕНТИ УВКБ ООН ЩОДО ВИМУШЕНОГО
ПЕРЕМІЩЕННЯ УКРАЇНЦІВ ЧЕРЕЗ
ПОВНОМАСШТАБНУ РОСІЙСЬКУ АГРЕСІЮ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

Проаналізовано документи УВКБ ООН, що відображають стан і проблеми вимушеного переміщення українців через повномасштабну російську агресію проти України у період після 24 лютого 2022 р.; запропоновано класифікацію документів за різними критеріями; схарактеризовано особливості різних типів документів щодо гуманітарної і безпекової ситуації в Україні та країнах перебування українських утікачів від війни. Документи, що презентують результати дослідження «Життя на паузі», дають змогу аналізувати загальні риси процесу вимушеного переміщення і повернення українських утікачів від війни, визначити тенденції змін у профілях і намірах переселенців; констатувати, що повернення наших громадян з-за кордону в Україну часто призводить не до анулювання статусу вимушеного переселенця, а лише до його трансформації. Документи УВКБ ООН ґрунтовно репрезентують становище українських утікачів від війни в Україні та країнах тимчасового перебування; містять перевірені відомості для аналізу оперативних поточних і минулих подій періоду повномасштабної російської агресії проти України; виступають важливим джерелом для дослідження різних аспектів і проблем життя українців у нових місцях перебування.

Ключові слова: УВКБ ООН, Україна, документи, біженці, ВПО, репатріанти, російська агресія проти України.

Широкомасштабне військове вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. спричинило у Європі найвищу за обсягами хвилю

вимушеного переміщення населення у пошуках захисту і безпеки з часів Другої світової війни. Найбільшу кількість українських вимушених переселенців через російську агресію було зафіксовано наприкінці 2022 р. За даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця, після 24 лютого 2022 р. з України до сусідніх країн виїхали понад 14,5 млн осіб, як мінімум 11,7 млн з них в'їхали до країн Євросоюзу, і 7,7 млн українських біженців зареєстровані як отримувачі тимчасового захисту. Крім того, 4,7 млн українських громадян офіційно мають статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО) [1]. Тобто, загалом на кінець 2022 р. через початок повномасштабної війни РФ проти України 19,2 млн українців були змушені покинути власні оселі.

Нині масштаби вимушеної міграції дещо сповільнилися, частина біженців повернулися до України завдяки героїчним зусиллям українських сил оборони і згуртуванню усього українського народу. Проте й тепер кількість українських утікачів від війни є надзвичайно високою. За оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН), в умовах війни, яка триває і набуває все більш руйнівного характеру через застосування масованих ракетних обстрілів по всій території держави, чисельність українських біженців від війни станом на 15 липня 2024 р. становить 6 579 700 осіб, з яких 6 021 400 біженців перебувають у Європі і 558 300 громадян – поза межами європейського континенту [2]. Крім того, ще 3 548 000 громадян України є внутрішньо переміщеними особами [3]. Тобто, згідно з даними УВКБ, сьогодні 10 127 000 українців через повномасштабну російську агресію позбавлені можливостей жити вдома у безпеці. Для розуміння масштабів навіть цієї, вдвічі меншої, кількості вимушеного через війну переселення українців варто наголосити, що це майже дорівнює населенню таких європейських країн як Чехія (10,5 млн), Португалія (10,3 млн) чи Швеція (9,9 млн), або разом населення Норвегії (5,2 млн) та Фінляндії (5,5 млн), чи загалом усі мешканці Молдови (3,56 млн), Словенії (2,05 млн), Латвії (1,98 млн), Естонії (1,3 млн), Люксембургу (0,59 млн) та Ісландії (0,46 млн) разом [4].

На жаль, маємо констатувати, що процес вимушеного переміщення українців триває, і його перебіг, як і становище наших утікачів

від війни потребують і ще тривалий час потребуватимуть наукового аналізу та ґрунтовних досліджень.

Більшість сучасних дослідників вимушеного переміщення громадян різних країн у пошуках тимчасового захисту чи притулку для аналізу масштабів таких процесів використовують статистичні відомості, опубліковані на офіційному порталі Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Така практика пояснюється багаторічним досвідом роботи УВКБ у сфері захисту біженців, переміщених осіб і шукачів захисту, відпрацьованим алгоритмом моніторингу і можливостями доступу співробітників УВКБ до територій і країн, де відбуваються війни, конфлікти різного масштабу і кризові ситуації, відкритістю інформаційних і статистичних відомостей, ґрунтовністю і різноманітністю аналітичних матеріалів цієї міжнародної інституції. Після початку російської військової агресії проти України у 2014 р. і особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. дослідники процесів вимушеного переселення українців у пошуках безпеки від агресивних військових дій з боку РФ також часто звертаються до оприлюднених УВКБ ООН відомостей про чисельність українських внутрішньо переміщених осіб і шукачів тимчасового захисту за кордоном. І хоча статистика УВКБ ООН щодо українських біженців і переселенців може не збігатися з деякими відомостями українських державних прикордонних органів, це має об'єктивне пояснення і не зменшує цінності цього джерела інформації, на що ми звертали увагу в іншій роботі [5, с. 124].

Загалом в українському науковому просторі обмаль публікацій, у яких аналізуються напрями роботи Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні, переважає висвітлення юридичних аспектів і принципів його діяльності. Роль УВКБ ООН у наданні міжнародного захисту, яка є провідною у координації допомоги біженцям, вивчає у своїй статті О. Котляр [6]. Міжнародно-правовий статус та окремі аспекти діяльності УВКБ ООН в Україні аналізує Є. Реньов [7]. Питання правових засад співробітництва між Україною та УВКБ ООН в умовах воєнного стану розглядає М. Чічкань [8]. Співробітництво органів державної влади України й Управління Верховного комісара ООН у справах

біженців – у фокусі досліджень І. Алмаші [9]. Права шукачів притулку у практиці УВКБ ООН аналізує І. Сорока. Автор зазначає, що ця впливова міжнародна інституція накопичила чималий досвід, який узагальнюється у формі різноманітних рекомендаційних документів як самого УВКБ, так і його виконавчого комітету [10, с. 294]. Натомість попри широке використання відомостей, звітів та інформаційних матеріалів УВКБ ООН в українському науковому просторі відсутні дослідження загального масиву документів цієї міжнародної організації.

Метою пропонованої статті є аналіз і класифікація за різними критеріями документів УВКБ ООН, що відображають стан і проблеми вимушеного переміщення українців через повномасштабну російську агресію проти України у період після 24 лютого 2022 р.; складання характеристики особливостей різних типів документів з гуманітарної і безпекової ситуації в Україні та країнах перебування українських утікачів від війни.

Методологія проведеного дослідження документів УВКБ ООН ґрунтується на використанні проблемно-хронологічного, статистичного, порівняльного, аналітико-синтетичного методу опрацювання документів, історичного та інших методів наукового аналізу. Аналіз загального масиву документів УВКБ ООН, що стосуються України (2022–2024 рр.), дав змогу виокремити різні групи документів, виявити особливості представлення в них інформації про гуманітарну та безпекову ситуацію, процес вимушеного переміщення українських біженців за кордоном, внутрішніх переселенців та осіб, які повертаються в Україну.

Агентство ООН у справах біженців розпочало свою діяльність в Україні у 1994 р. на підставі низки угод: між урядом України та ООН про заснування Представництва ООН від 06.10.1992 р., між урядом України та УВКБ ООН від 23.09.1996 р., а також Протоколу про доповнення п. 2 ст. 4 Угоди між урядом України та УВКБ ООН від 23.09.1998 р. [7, с. 138]. Основним напрямом роботи УВКБ ООН був захист біженців та осіб без громадянства, запобігання виникненню випадків безгромадянства. Проте після захоплення РФ частини України – Донецької і Луганської областей та Криму – у 2014 р. діяльність УВКБ ООН в Україні суттєво трансформувалася.

Значну увагу Управління Верховного комісара у справах біженців спрямувало на сферу захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. УВКБ ООН розгорнуло низку спеціальних програм з підтримки ВПО, якими передбачено правові консультації, психо-соціальну підтримку, різні форми матеріальної допомоги. Початок повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. змусив УВКБ ООН скорегувати напрями своєї роботи, додавши до переліку суб'єктів допомоги нові категорії українського населення, суттєво збільшити обсяги і кластери підтримки, розширити моніторингові програми і дослідження.

На офіційному сайті Порталу оперативних даних УВКБ ООН (ODP UNHCR) на сторінці «Україна» зазначається, що розпочата в лютому 2022 р. війна проти нашої держави спричинила одну з найбільш швидко зростаючих гуманітарних і надзвичайних ситуацій у сфері переміщення населення в новітній історії. Загальний огляд України на сайті супроводжується інтерактивною мапою і таблицею розміщення та чисельності внутрішньо переміщених осіб у різних областях і загалом у державі станом на певний період часу [3].

З метою аналізу гуманітарних і безпекових обставин в Україні та ситуації з вимушеним переміщенням українського населення у пошуках порятунку від російської агресії всередині країни та за її межі УВКБ ООН здійснює постійний моніторинг, результати якого у формі звітів, аналітичних доповідей, бюлетенів і документів різного типу оприлюднюються на офіційному порталі установи та її департаментів (<https://www.unhcr.org/>), а також на офіційному сайті УВКБ ООН в Україні (<https://www.unhcr.org/ua>).

Загальний масив документів УВКБ ООН, у яких презентовано результати моніторингів і спеціальних досліджень щодо ситуації в Україні після початку широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р., станом на 1 липня 2024 р. становить 412 документів [2]. Більшість із них складено англійською мовою (наприклад, “UNHCR Ukraine Participatory Assessment – November 2022”, “Poland: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine (April – May 2023)”...), значна частина звітів має варіанти різними мовами (“Ukraine: Quarterly Operational Update. January-March 2024”, «Україна: кварталний огляд діяльності УВКБ ООН. Січень-березень

2024 р.»...), певна кількість – тільки українською («Екстрена допомога з житлом – інформаційна довідка – 2023 рік»...).

Найбільша частина документів відображають ситуацію в Україні і являють собою інформаційні бюлетені, довідки, огляди та звіти. Вони мають різну інформаційну наповненість, періодичність. Залежно від типу документа можуть містити невеликі огляди з конкретного питання чи звіт за оперативною інформацією («Тематичний огляд законодавства щодо Закону України Про компенсацію за пошкоджене та знищене житло та Державний реєстр пошкодженого та знищеного майна», «Гуманітарна ситуація в Україні: оновлення оперативного реагування УВКБ ООН – 10 червня 2024 р.», “Ukraine Situation: Overview of UNHCR’s 2024 plans and financial requirements”) або розширені бюлетені про реагування УВКБ на ситуацію в Україні, аналітичні записки щодо звітів і перспективних напрямів діяльності в умовах повномасштабного вторгнення Росії («Щомісячний огляд діяльності. Україна. Травень 2023», “Ukraine Situation: UNHCR’s 2024 plans and financial requirements”).

Серед представлених на офіційному порталі УВКБ частина документів інформують про стан і перспективи українських утікачів від війни в окремих державах Європи. Такі звіти також можуть мати певну періодичність, різну тематику, спрямованість на висвітлення комплексу проблем чи окремих питань життя українських шукачів захисту від війни. Для прикладу наведемо кілька документів, які відображають ситуацію з українськими біженцями у Молдові: “Ukraine Situation – Moldova: Palanca Local Refugee Coordination Forum General Information for Newcomers, UKRAINIAN (Nov 2022)”, “Ukraine Situation – Moldova: Inter-Agency Refugee Education Working Group (IREWG) Summer Activities 2023 Jul”, “Ukraine Situation – Moldova: PSEA Network: Does and don’ts for volunteers”, «Республіка Молдова, звіт за результатами спільної оцінки 2023 року».

Значна частина документів містять інформацію про можливості та умови для влаштування життя українських шукачів захисту у різних країнах Європи, офіційну інформацію від державних установ і благодійних організацій, презентують статистичні відомості, корисні посилання тощо (“Displacement Patterns, Protection Risks and Needs of Refugees from Ukraine. Regional Protection Analysis

#2. Hungary, Poland, Republic of Moldova, Romania and Slovakia”, “Education of Refugee Children and Youth from Ukraine”, “Ukraine: Collective Site Monitoring (CSM) survey: Round 1 (June 2022)”).

Аналіз представлених на офіційному порталі УВКБ ООН документів дав змогу згрупувати їх відповідно до різних критеріїв та функціонального спрямування. Зважаючи на запропоновану у нашій статті класифікацію досліджень Міжнародної організації з міграції щодо проблем українських вимушених переселенців [5, с. 134], зазначимо, що відповідні принципи також можуть бути застосовані і для досліджуваних документів УВКБ ООН. Разом з тим у класифікації документів УВКБ, на наш погляд, необхідно враховувати певні особливості. Так, окрему велику групу документів УВКБ становлять *ситуаційні документи*. Відповідно до *аналізу загальної гуманітарної і безпекової ситуації в Україні* документи можуть бути представлені у таких *формах*: *звіти* (систематизовані відомості за напрямками діяльності), *огляди* (аналіз виявлених і зафіксованих характерних рис і обставин щодо ситуації в Україні у певний період часу), *бюлетені* (поточна інформація про стан, діяльність і можливості для задоволення потреб і захисту населення), *інформаційні довідки* (опис конкретного явища, ситуації, стану за певних обставин).

За *функціональним призначенням* документи УВКБ ООН можна поділити на *описово-ілюстративні* (відображають результати моніторингів і містять відомості констатувального характеру) і *дослідницькі* (містять всебічний аналіз результатів моніторингів, порівняльні та систематизовані відомості щодо вирішення конкретних завдань).

За *територіальною ознакою моніторингу* документи можуть бути *міжнародні, національні, регіональні й локальні*. За *регулярністю й повторюваністю* проведення моніторингу і публікації його результатів – *періодичні та епізодичні*. За *переліком розглянутих питань* документи можуть бути *тематичні* (економічні, соціальні, педагогічні тощо) та *комплексні* (з кількох аспектів життя українських вимушених переселенців).

Відповідно до *цільової аудиторії респондентів* розрізняємо документи, що презентують ситуацію з 1) українськими біженцями

за кордоном, 2) внутрішньо переміщеними особами, 3) універсальні (різні категорії респондентів). Зазначимо, що в документах УВКБ ООН аналітиками виокремлено окрему категорію українських вимушених переселенців – особи, які повертаються в Україну. Відтак в універсальній групі документів може бути представлено у тому числі й аналіз ситуації щодо українських репатріантів.

Через обмеження обсягів наукової статті акцентуємо увагу на характеристиці групи документів ґрунтовного дослідження і комплексу ситуаційних документів, що, на наш погляд, можуть бути найбільш репрезентативними для науковців, які вивчають проблеми українського вимушеного переміщення через широкомасштабне вторгнення Росії в Україну.

Прикладом комплексного періодичного дослідження УВКБ ООН проблем українських утікачів від війни у різних державах можна вважати “Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine” (Життя на паузі: наміри та перспективи біженців з України). Аналітичні документи, підготовлені Порталом оперативних даних (ODP UNHCR) Європейського регіонального бюро УВКБ ООН, відображають результати моніторингу базової інформації щодо профілів, настроїв і намірів українських вимушених переселенців, створюють платформу для відстеження тенденцій розвитку ситуації з українськими втікачами від війни у державах ЄС ¹⁵. Основні принципи і підходи подальшого моніторингу й аналізу становища українських біженців було визначено у першому регіональному звіті про дослідження, проведене у травні-червні 2022 р. у Чехії, Угорщині, Молдові, Польщі, Румунії, Словаччині, оприлюдненому в липні 2022 р. [11].

Перший звіт містить важливі ключові висновки щодо базових відомостей про соціальний портрет українського втікача від війни і його наміри щодо повернення. За визначенням авторів дослі-

¹⁵ Особливості цього дослідження обговорено під час Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» (жовтень 2024., Київ. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського). Див.: Закірова С. Дослідження УВКБ ООН “LIVES ON HOLD”: зміни стану і намірів українських утікачів від війни. <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1958>

дження, більшість біженців з України – жінки з дітьми, які мають високий рівень освіти та різноманітні професійні навички [11, с. 6]. Зокрема, 70% респондентів виїхали з України у супроводі інших осіб (переважно – найближчих родичів), і 90% з усіх членів родини – це жінки і діти. 82% біженців змушені були покинути хоча б одного з найближчих членів родини, який залишився в Україні. 77% респондентів завершили технічне, професійне або університетське навчання; у більшості є професійний досвід у сфері послуг. У липні 2022 р. аналітики УВКБ ООН фіксували готовність більшості біженців з часом повернутися в Україну, але поки що респонденти зазначили, що планують залишитися (65% – у теперішній країні перебування і 9% – переїхати до іншої країни) [11, с. 3].

Документи про п'ять раундів дослідження УВКБ “Lives on Hold” відображають фактичне становище українських біженців за кордоном у європейських країнах станом на липень 2022 р. (№ 1), вересень 2022 р. (№ 2), лютий 2023 р. (№ 3), липень 2023 р. (№ 4) і лютий 2024 р. (№ 5). Важливим складником зазначеного дослідження є те, що у кожному наступному звіті наведено діахронне порівняння статусу й обставин життя українських біженців у окремих країнах ЄС, змін у намірах і настроях українських переселенців, проблем і викликів, з якими стикаються українці у країнах перебування. З огляду на ґрунтовність підготовки і ретельність вибірки фактичні відомості, наведені в опублікованих звітах, виступають важливим джерелом аналізу становища українських біженців і дають дослідникам змогу відстежувати тенденції у вирішенні складних проблем, що постають перед українськими громадянами у нових країнах перебування.

Починаючи з другого раунду дослідження аналітики Регіонального бюро УВКБ ООН для Європи та УВКБ ООН в Україні оприлюднюють звіти не тільки англійською, а й українською мовою. На сайті спочатку з'являється англійський варіант тексту, згодом – український.

Паралельно з третім раундом дослідження стану українських біженців у Європі у грудні 2022 р. автори провели дослідження становища внутрішньо переміщених осіб в Україні, результати якого оприлюднено у лютому 2023 р. Це опитування вирішувало анало-

гічні завдання щодо моніторингу основних проблем, але пов'язаних із профілями та намірами не українських біженців за кордоном, а внутрішньо переміщених осіб в Україні. Документ містить аналіз загальної ситуації, потреб і перспектив вимушених переселенців, можливостей обговорення довгострокових рішень щодо їхнього майбутнього [12, с. 3].

Інший документ цього дослідження, оприлюднений у липні 2023 р., містить результати опитування 4000 респондентів про наміри ВПО, проведеного у травні 2023 р. Особливістю цього, четвертого, раунду дослідження «Життя на паузі: наміри та перспективи українських біженців і ВПО» є те, що автори поєднали обидві категорії суб'єктів моніторингу – біженці та внутрішньо переміщені особи – в одному звіті (що знайшло відображення і у назві випуску) та інтегрували отримані висновки. Аналіз проведено на підставі опитування 3850 домогосподарств біженців у Європі та 4000 домогосподарств ВПО в Україні у квітні-травні 2023 р. [13, с. 3]. Результатом цього раунду дослідження є оновлені висновки щодо намірів біженців та ВПО, порівняльний погляд на наміри і настрої респондентів, виокремлення чинників, що впливають на прийняття рішень українськими громадянами. Документ відображає різницю у можливостях досягнення поставлених українцями завдань, умови і підходи ВПО та українських шукачів захисту у європейських країнах до реалізації довгострокових рішень.

П'ятий раунд дослідження “Lives on Hold” також має свої особливості. Відповідаючи на зміни в ситуації з переміщенням українських утікачів від війни, дослідники виокремили і додали до моніторингу нову категорію українських вимушених переселенців – особи, які повертаються. УВКБ ООН визначав цих громадян, як колишніх біженців, які повернулися з приймаючої країни до своєї країни походження або колишнього постійного місця проживання, спонтанно або заплановано, з наміром залишитися там назавжди, та які ще не повністю інтегрувались. Останній звіт базується на інтерв'ю, проведених у січні-лютому 2024 р. з близько 4000 сімей біженців по всій Європі, 4800 домогосподарствами внутрішньо переміщених осіб в Україні та близько 1100 домогосподарствами репатріантів [14, с. 3]. Тож підсумкові результати п'ятого раунду

дослідження репрезентують стан, наміри і перспективи вже трьох різних категорій українських утікачів від війни.

Українцями важливими для аналізу ситуації з вимушеним переселенням наших громадян через повномасштабну російську агресію проти України є представлені систематизовані відомості щодо категорії осіб, які повертаються. Значущим для дослідження проблем вимушеного переміщення українських утікачів від війни є аналіз спонукальних мотивів для повернення. Згідно з даними цього звіту УВКБ українці частіше називали бажання повернутися до своєї країни та свого культурного середовища – 43 % і 34 % осіб, які повернулися, були вмотивовані бажанням возз'єднатися із членами родини [14, с. 9].

Ці дані відповідають показникам іншого міжнародного дослідження причин повернення українських біженців, яке проводилось наприкінці 2023 р. Найважливішими причинами повернення додому українці назвали бажання возз'єднатися зі своєю родиною (49%) і тугу за домом (35%) [15, с. 1].

Тобто головною зміною у спонукальних мотивах до повернення в Україну вимушених переселенців є перенесення акцентів з безпекових на особисто-емоційні причини повернення. Зокрема, у першому звіті “Lives on Hold” 2022 р. серед причин, які б дали біженцям змогу повернутися в Україну, 40% респондентів виділили покращення загальної ситуації з безпекою і на третє місце 12% біженців поставили бажання повернутися додому і возз'єднатися з родиною [11, с. 17]. У п'ятому звіті дослідження “Lives on Hold”, у лютому 2024 р., відчуття безпеки як спонукальну причину для повернення в Україну респонденти поставили на п'яту позицію (11%) [13, с. 7]. У цьому документі акцентовано увагу на аналізі часу і місця повернення в Україну: у звіті п'ятого раунду зазначається, що 64% біженців, які повернулися, зробили це у 2022 р. (переважно у травні – вересні (46%)), що збігається зі звільненням частини українських територій від окупантів) [13, с. 9].

Аналітики називають іще одну особливість процесу повернення українських утікачів від війни з-за кордону. Зокрема, за даними УВКБ, лише 27% опитаних біженців повернулися до місць свого попереднього проживання [14, с. 9]. Тобто майже $\frac{3}{4}$ українців, які

виїхали за кордон і в європейських країнах перебували у статусі тимчасового захисту відповідно до Імплементатійного Рішення Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 р., яким було застосовано Директиву № 2001/55/ЄС щодо українських шукачів захисту, в Україні перейшли до категорії внутрішньо переміщених осіб. На наш погляд, дуже важливо, що у звіті “Lives on Hold” спеціально визначається, скільки людей повернулися саме до місця свого попереднього проживання. Цей показник відображає відсоток тих вимушених переселенців, які мають змогу повернутися до своїх домівок, і водночас відображає певним чином рівень збереженості житла на територіях, куди повертаються українські біженці.

Для порівняння наведемо аналіз ситуації з територіями повернення українських біженців іншого, вище згаданого дослідження. Зокрема, автори пропонують респондентам визначити в якості місця свого повернення один з 5 макрорегіонів, яким називають територіальну одиницю, що складається з кількох областей, а саме – Центр, Північ, Південь, Схід і Захід. За такого варіанта вибору місця повернення вийшло, що більшість українських біженців (82%) повернулись до місця свого довоєнного проживання (а не в інші регіони України). Автори дослідження наголошують, що загальні показники повернення демонструють відмінності між макрорегіонами, що, на наш погляд, має зрозуміле пояснення як безпековою ситуацією, так і ментально-територіальною близькістю населення сусідніх областей України. Зокрема, найвищий показник серед усіх макрорегіонів має Захід (серед областей – Волинська – 59%, Львівська – 50%), до якого повернулися 47% респондентів. І найнижчий показник повернення має макрорегіон Схід – 34% (до Луганської області переселенці взагалі не змогли повернутися (0%), до Донецької області повернулися 9% респондентів [15, с. 7]).

Якщо за представленими у цьому самому дослідженні відомостями вирахувати середній відсоток українських біженців, які повернулися жити до свого довоєнного місця проживання у 15 областях України і м. Києві (що включені до аналізу), показник становитиме 29% (*наші розрахунки за відомостями дослідження* – [15, с. 8]), що майже збігається з відповідними даними п’ятого раунду дослідження УВКБ ООН.

Такі відомості щодо місця повернення українських біженців суттєво контрастують з планами українських утікачів від війни у перші місяці повномасштабної війни. У документальному звіті про перший раунд дослідження “Lives on Hold” практично усі респонденти (93%) висловлювали бажання повернутися до тієї самої області, де вони проживали перед широкомасштабним російським вторгненням [11, с. 17].

Загальне порівняння відомостей про повернення українських утікачів від війни у документах п’яти раундів дослідження дає змогу зробити висновок про те, що з огляду на обставини продовження широкомасштабної російської агресії і небезпеку через ракетні обстріли по всій території України дещо зменшилися показники намірів повернутися у найближчі 12 місяців додому, проте загальні тенденції щодо повернення в Україну після закінчення війни залишилися практично незмінними.

Для характеристики процесу вимушеного переміщення українців через повномасштабну російську агресію важливе значення також мають документи УВКБ ООН про безпекову і гуманітарну ситуацію в Україні. Ситуаційні документи УВКБ ООН представлені різними видами періодичних аналітичних бюлетенів, звітів і оглядів: тижневий огляд оперативної інформації, щомісячний оперативний бюлетень з оглядом реагування, квартальний звіт діяльності.

Перший тижневий інформаційний огляд містить відомості про реагування УВКБ в Україні станом на 27 березня 2022 р. Загалом за 2022 р. на сайті оприлюднено 40 поточних оперативних документів. З початку 2023 р. документи, що інформують про гуманітарну і безпекову ситуацію в Україні, було представлено двічі на місяць, загалом 23 випуски на рік. З 2024 р. оглядові документи охоплюють інформацію про реагування УВКБ ООН на ситуацію в Україні у щомісячному форматі. Станом на 2 липня 2024 р. УВКБ ООН підготовлено й оприлюднено 70 оперативних інформаційних документів про реагування на гуманітарну і безпекову ситуацію в Україні після 24 лютого 2022 р. [16]. Названі документи мають певні структурні елементи, які можуть варіюватись у різних випусках: мапа реагування; ключові акценти допомоги від УВКБ; оперативний контекст щодо ситуації станом на конкретний час; відомості

про реагування у цифрах; заходи, здійснені разом з партнерами; додаткова інформація про центри допомоги і координацію дій з партнерами. Особливістю цієї групи документів є саме оперативний контекст поточного стану, відомості про конкретні події в Україні, російські атаки і ракетні обстріли та їхні жакливі наслідки для цивільного населення й інфраструктури.

З квітня 2022 р. УВКБ почало публікувати щомісячний інформаційний бюлетень про гуманітарну ситуацію в Україні, заходи реагування й огляд наданої допомоги постраждалим від російської агресії категоріям українського населення. У перших документах цього періодичного видання автори підкреслювали надзвичайне зростання потреби у допомозі, захисті і підтримці українських громадян, які вимушені були покинути свої домівки через широкомасштабне вторгнення Росії в Україну. Зокрема, у квітні 2022 р. акцентовано, що тільки за один місяць реагування УВКБ ООН зросло більш ніж у п'ять разів [17, с. 3]. Цей випуск містить огляд реагування УВКБ ООН на гуманітарну і безпекову ситуацію в Україні з перших днів повномасштабного вторгнення: станом на 28 лютого 2022 р., 31 березня 2022 р. і 30 квітня 2022 р.

Документ про діяльність УВКБ в Україні має приблизно однакову структуру представлення матеріалу. Звіт інформує про:

- кількість офісів УВКБ та його партнерів (з назвами і локаціями) в Україні загалом і в окремих областях;
- ключові показники щодо діяльності УВКБ у попередньому і поточному роках;
- рівень допомоги за найважливішими кластерами (послуги у сфері захисту, грошова допомога, житло, предмети першої потреби, місця компактного проживання ВПО);
- участь у довгострокових рішеннях щодо захисту прав постраждалих від війни категорій населення;
- координування співпраці УВКБ з державними і місцевими органами влади, міжнародними інституціями, неурядовими організаціями;
- стан і структуру фінансування для реалізації програм УВКБ ООН.

Звіт також містить загальні висновки й оперативний контекст щодо безпекової ситуації в Україні за звітний період.

3 квітня 2023 р. до структури документів цього виду включено розділ «Публікації», в якому представлено підготовлені й оприлюднені на сайті УВКБ нові огляди, бюлетені, інформаційні довідки різного типу з гіперпосиланнями на їхні сторінки на порталі установи. Станом на 1 липня 2024 р. на сайті УВКБ ООН в Україні представлено 17 відповідних документів (7 – у 2022 р. і 10 – у 2023 р.) [18].

У травні 2024 р. УВКБ ООН розмістило на сайті новий вид ситуаційного документа – квартальний огляд діяльності УВКБ ООН [19]. Як і в інших видах ситуаційних документів, у новому огляді є логічна структура, яка розкриває практично такі самі напрями діяльності і кластери реагування УВКБ на ситуацію в Україні, але вже за три місяці поточного року. Особливістю цього огляду є включення до документа нового підрозділу: «Головне у цьому кварталі», в якому автори коротко презентують деякі результати п'ятого раунду дослідження УВКБ «Життя на паузі».

Загалом ситуаційні документи УВКБ ООН дають змогу отримувати перевірені відомості для аналізу поточних і минулих подій періоду повномасштабної російської агресії проти України, виступають важливим джерелом для дослідження причин виїзду українців за кордон, переселення до більш безпечних місць всередині України, спонукальних мотивів і факторів репатріації до своєї країни; висвітлення різних аспектів проблем життя українців у нових місцях перебування.

Підсумовуючи проведене дослідження комплексу документів УВКБ ООН щодо вимушеного переміщення українців у пошуках безпеки через повномасштабне російське вторгнення в Україну, констатуємо можливість класифікації документів, представлених на офіційному порталі установи. Документи оприлюднено різними мовами, деякі з них мають кілька варіантів. Запропонована класифікація уможливила розподіл документів за: функціональним призначенням; змістом; формою представлення аналізу ситуації; територіальною ознакою моніторингу; регулярністю і повторюваністю; цільовою аудиторією.

Аналіз документів УВКБ ООН, що стосуються результатів дослідження “Lives on Hold”, засвідчив ґрунтовність висвітлення

становища українських утікачів від війни в Україні та країнах тимчасового перебування. У документах визначено причини і терміни переміщення, показані профілі вимушених переселенців, порівнюються умови життя і ситуація у країнах, які приймають українських утікачів від війни, визначаються мотиви репатріації українців. Аналіз результатів дає змогу констатувати, що повернення наших громадян з-за кордону в Україну часто не призводить до анулювання статусу вимушеного переселенця, а лише змінює його з біженця і шукача тимчасового захисту на внутрішньо переміщену особу.

Група ситуаційних документів УВКБ ООН, які містять оперативну інформацію про кризову і гуманітарну ситуацію в Україні через російську військову повномасштабну агресію, дають широке уявлення про становище незахищених категорій українського населення, обсяги допомоги від УВКБ та його партнерів для захисту громадян і цивільної інфраструктури, дають змогу відстежувати оперативний контекст поточних подій та організації допомоги за найважливішими кластерами і групами.

Аналіз документального комплексу УВКБ ООН щодо вимушеного переміщення українців не обмежуватимемо рамками цієї статті, оскільки вбачаємо важливі перспективи для наукового вивчення процесів виїзду і репатріації, внутрішнього переселення українських громадян у пошуках безпеки, участі УВКБ у відновленні зруйнованої російською агресією економіки України, у процесі реінтеграції тимчасово окупованих українських територій, всебічній підтримці мирних ініціатив України на міжнародній арені для відновлення територіальної цілісності нашої держави.

Список бібліографічних посилань

1. Офіс Омбудсмана спільно з громадськими організаціями починає 10-ти денний інформаційний марафон до Міжнародного дня прав людини. *Омбудсман України*. 01.12.2022. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/sogodni-startuye-10-ti-dennij-informacijnij-marafon-do-dnya-prav-lyudini (дата звернення: 25.07.2024).

2. Ukraine Refugee Situation. *Operational Data Portal UNHCR's*.

URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 25.07.2024).

3. Ukraine. *Operational Data Portal UNHCR's*. URL: <https://data.unhcr.org/en/country/ukr> (дата звернення: 25.07.2024).

4. ЄВРОПА. Країни. Корисна інформація для подорожуючих. *Міністерство закордонних справ України*. URL: https://tripadvisor.mfa.gov.ua/?page_id=655 (дата звернення: 25.07.2024).

5. Закірова С. Звіти Міжнародної організації з міграції: аналіз проблем українських біженців і внутрішньо переміщених осіб в умовах широкомасштабного російського вторгнення в Україну. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 119–143. <https://doi.org/10.15407/np.70.119>

6. Котляр О. І. Надання міжнародного захисту від імені біженців – ключове завдання УВКБ ООН. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 329–333.

7. Реньов Є. В. УВКБ ООН: Міжнародно-правовий статус та аналіз окремих аспектів діяльності в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 2. С. 136–140. <https://doi.org/10.32837/chern.v0 i2.362>

8. Чічкань М. В. До питання співпраці України з Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 349–353. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.51>

9. Алмаші І. Співробітництво органів державної влади України і Управління Верховного комісара ООН у справах біженців: правові засади та напрями вдосконалення. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право*. 2023. Т. 2. № 76. С. 184–190. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.31>

10. Сорока І. Права шукачів притулку в практиці УВКБ ООН. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 294–300. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.50>

11. Lives on Hold #1. Profiles and intentions of refugees from Ukraine: Czech Republic, Hungary, Republic of Moldova, Poland, Romania & Slovakia (July 2022). *Operational Data Portal UNHCR's*, 16 March 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/99599> (дата звернення: 25.07.2024).

12. Lives on hold: Profiles and intentions of internally displaced

persons in Ukraine (February 2023). *UNHCR UKRAINE*. 2023. 24 p. URL: <https://reporting.unhcr.org/ukraine-lives-hold-report-intentions-and-perspectives-idps> (дата звернення: 25.07.2024).

13. Життя на паузі: наміри та перспективи українських біженців і ВПО. Регіональний звіт щодо намірів № 4. Липень 2023 . *UNHCR UKRAINE*. 2023. 66 с. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/12/2023-06-RBE-UKR-Intention-Report-No-4-UKR-v3_FINAL.pdf (дата звернення: 25.07.2024).

14. Життя на паузі: наміри та перспективи біженців, осіб, що повертаються, та ВПО з України. Регіональний звіт щодо намірів № 5. Підсумкові висновки. Лютий 2024 р. *UNHCR UKRAINE*. 16 с. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2024/03/UNHCR-LIVES-ON-HOLD-5-INTENTIONS-OF-REF-REF-RETURNEES-AND-IDPS-FROM-UKR-SUMMARY_UKR.pdf (дата звернення: 25.07.2024).

15. Що ми знаємо про українських біженців, які повертаються додому після початку повномасштабного вторгнення? Лонгітюдне дослідження українських біженців, Раунд 18 – кінець жовтня/початок листопада 2023 року. *ReliefWeb OCHA*. 26.03.2024. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/what-do-we-know-about-ukrainian-refugees-returning-home-full-scale-invasion-longitudinal-survey-ukrainian-refugees-round-18-late-octoberearly-november-2023-enuk> (дата звернення: 25.07.2024).

16. Ukraine. Emergency UNHCR: Operational Response, Delivery Updates. *UNHCR UKRAINE*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/61343-ukraine-emergency-unhcr-operational-response-delivery-updates.html> (дата звернення: 25.07.2024).

17. Щомісячний інформаційний бюлетень. Україна. Квітень 2022 року. *УВКБ ООН в Україні*. 2022. 8 с. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2022/06/Ukraine-Monthly-Operational-Update_April-2022_UKR.pdf (дата звернення: 25.07.2024).

18. Ukraine Emergency: UNHCR Operational Monthly Update. *UNHCR Ukraine*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/61349-ukraine-emergency-unhcr-operational-monthly-update.html> (дата звернення: 25.07.2024).

19. Україна: кварталний огляд діяльності УВКБ ООН. Січень-

березень 2024 р. *UNHCR Ukraine*. 28.05.2024. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/108947> (дата звернення: 25.07.2024).

References

1. Ofis Ombudsmana spilno z hromadskymy orhanizatsiiamy pochynaie 10-ty denniyi informatsiinyi marafon do Mizhnarodnoho dnia prav liudyny[The Office of the Ombudsman, together with public organizations, is starting a 10-day information marathon for the International Human Rights Day]. *Ombudsman Ukrainy – Ombudsman of Ukraine*. (2022, December 1) [in Ukrainian]. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/news_details/sogodni-startuye-10-ti-dennij-informacijnij-marafon-do-dnya-prav-lyudini (Last accessed: 25.07.2024).
2. Ukraine Refugee Situation. *Operational Data Portal UNHCR's*. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Last accessed: 25.07.2024).
3. Ukraine. *Operational Data Portal UNHCR's*. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/country/ukr> (Last accessed: 25.07.2024).
4. Yevropa. Krainy. Korysna informatsiia dlia podorozhuichykh [EUROPE. Countries Useful information for travelers]. *Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy – Ministry of Foreign Affairs of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from https://tripadvisor.mfa.gov.ua/?page_id=655 (Last accessed: 25.07.2024).
5. Zakirova, S. (2024). Zvity Mizhnarodnoi orhanizatsii z mihratsii: analiz problem ukrainskykh bizhentsiv i vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh shyrokomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu [Reports of the International Organization for Migration: analysis of the problems of Ukrainian refugees and internally displaced persons in the context of the large-scale Russian invasion of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 70, 119-143 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.70.119>
6. Kotliar, O. (2015). Nadannia mizhnarodnoho zakhystu vid imeni bizhentsiv – kluchove zavdannia UVKB OON [Providing international protection on behalf of refugees – a key task of UNHCR]. *Chasopys*

Kyivskoho universytetu prava – Law Review of Kyiv University of Law, 4, 329-333 [in Ukrainian].

7. Renov, I. (2022). UVKB OON: Mizhnarodno-pravovyi status ta analiz okremykh aspektiv diialnosti v Ukraini [UNHCR: International legal Status and Analysis of certain Aspects of Activities in Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*, 2, 136-140 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32837/chern.v0.i2.362>

8. Chichkan, M. (2023). Do pytannia spivpratsi Ukrainy z Upravlinniam Verkhovnoho Komisara OON u spravakh bizhentsiv v umovakh voiennoho stanu [On the issue of Ukraine's cooperation with the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in times of armed conflict]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 6, 349-353 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.51>

9. Almashi, I.M. (2023). Spivrobitnytstvo orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy i Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv: pravovi zasady ta napriamy vdoskonalennia [Cooperation between the state authorities of the Ukraine and Office of the United Nations High Commissioner for Refugees: legal principles and directions for improvement]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 76(2), 184-190 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.31>

10. Soroka, I. (2019). Prava shukachiv prytulku v praktytsi UVKB OON [Rights of Asylum Seekers in the Practice of UNHCR]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 294-300 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.50>

11. Lives on Hold #1. Profiles and intentions of refugees from Ukraine: Czech Republic, Hungary, Republic of Moldova, Poland, Romania & Slovakia (July 2022). *Operational Data Portal UNHCR's*, 16 March 2023. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/documents/details/99599> (Last accessed: 25.07.2024).

12. Lives on hold: Profiles and intentions of internally displaced persons in Ukraine (2023, February). *UNHCR UKRAINE*. 2023. 24 p. Retrieved from <https://reporting.unhcr.org/ukraine-lives-hold-report-intentions-and-perspectives-idps> (Last accessed: 25.07.2024).

13. Zhyttia na pauzi: namiry ta perspektyvy ukrainskykh bizhentsiv i VPO. Rehionalnyi zvit shchodo namiriv № 4. Lypen 2023 [Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees and IDPS from Ukraine No. 4. July 2023] (2023). *UNHCR UKRAINE* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/12/2023-06-RBE-UKR-Intetion-Report-No-4-UKR-v3_FINAL.pdf (Last accessed: 25.07.2024).

14. Zhyttia na pauzi: namiry ta perspektyvy bizhentsiv, osib, shcho povertaiutsia, ta VPO z Ukrainy. Rehionalnyi zvit shchodo namiriv № 5. Pidsumkovi vysnovky. Liutyi 2024 r. [Lives on hold: Intentions and Perspectives of Refugees, Refugee Returnees and IDPs from Ukraine. #5. Summary Findings. February 2024] (2024). *UNHCR UKRAINE* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2024/03/UNHCR-LIVES-ON-HOLD-5-INTENTIONS-OF-REF-REF-RETURNEES-AND-IDPS-FROM-UKR-SUMMARY_UKR.pdf (Last accessed: 25.07.2024).

15. Shcho my znaiemo pro ukrainskykh bizhentsiv, yaki povertaiutsia dodomu pislia pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia? Lonhitudne doslidzhennia ukrainskykh bizhentsiv, Raund 18 – kinets zhovtnia/pochatok lystopada 2023 roku [What do we know about Ukrainian refugees returning home since the full scale invasion? Longitudinal Survey of Ukrainian Refugees, Round 18–Late October/Early November 2023]. (2024, March 26). *ReliefWeb OCHA* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/poland/what-do-we-know-about-ukrainian-refugees-returning-home-full-scale-invasion-longitudinal-survey-ukrainian-refugees-round-18-late-octoberearly-november-2023-enuk> (Last accessed: 25.07.2024).

16. Ukraine. Emergency UNHCR: Operational Response, Delivery Updates. *UNHCR UKRAINE*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua/en/61343-ukraine-emergency-unhcr-operational-response-delivery-updates.html> (Last accessed: 25.07.2024).

17. Shchomisiachnyi informatsiinyi biuleten. Ukraina. Kviten 2022 roku. [Operational Monthly Update. Ukraine. April 2022] (2022). *UNHCR UKRAINE* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2022/06/Ukraine-Monthly-Operational-Update_April-2022_UKR.pdf (Last accessed: 25.07.2024).

18. Ukraine Emergency: UNHCR Operational Monthly Update. *UNHCR Ukraine*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua/en/61349-ukraine-emergency-unhcr-operational-monthly-update.html> (Last accessed: 25.07.2024).

19. Ukraina: kvartalnyi ohliad diialnosti UVKB OON. Sichen-berezen 2024 r. [Ukraine: Quarterly Operational Update UNHCR-January-March 2024]. (2024, May 28). *UNHCR Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/documents/details/108947> (Last accessed: 25.07.2024).

Стаття надійшла до редакції 01.08.2024.

Svitlana Zakirova,

PhD (History), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zakirovasvtl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>

Web of Science Researcher ID: AAR-6405-2021

UNHCR Documents on Forced Displacement Ukrainians during full-scale Russian Aggression against Ukraine

The article analyzes UNHCR documents presenting the state and problems of Ukrainians who became forced displacement persons because of full-scale Russian aggression against Ukraine after February 24, 2022; the classification of documents according to various criteria (functional purpose; content; form of presentation of situation analysis; territorial feature of monitoring; regularity and repeatability; target audience) is proposed; the peculiarities of various types of documents regarding the humanitarian and security situation in Ukraine and the countries of stay of Ukrainian refugees from the war, are characterized. The methodology of the study of UNHCR documents is based on the use of problem-chronological, statistical, comparative, analytical and synthetic methods of processing documents, historical and other methods of scientific analysis. The documents presenting the results of the research *Lives on Hold* allow to analyze the general features of the process of Ukrainian refugees' from the war forced displacement and return, to determine the trends of changes in the profiles and intentions of migrants, to state that the return of our citizens from abroad to Ukraine often does not lead to the cancellation of the status of a forced migrant, but only before its transformation. Documents

UNHCR's thoroughly represent the situation of Ukrainian refugees from the war in Ukraine and countries of temporary stay; allow one to obtain verified information for the analysis of operational current and past events during the period of full-scale Russian aggression against Ukraine; act as an important source for the study of the reasons for the departure of Ukrainians abroad, resettlement to safer places within Ukraine, motivations and factors of repatriation to their country; coverage of various aspects of life problems of Ukrainians in new places of stay.

Keywords: UNHCR, Ukraine, documents, refugees, IDPs, returnees, russian aggression against Ukraine.